

Entre l'alarma i el desconcert. Els franquistes i la «crisi de desembre» de 1970*

per Pere Ysàs Solanes

RESUM:

L'article analitza la convulsió que va provocar a les institucions franquistes la denominada "crisi de desembre" de 1970 arran de la mobilització política i social contra el consell de guerra de Burgos. Els documents i els debats de les sessions de la reunió extraordinària del Consejo Nacional del Movimiento celebrada a mitjan febrer de 1971 contenen molt clarament els tres principals indicadors de la incipient crisi de la dictadura: en primer lloc l'impacte de l'acció de l'antifranquisme sobre el règim fins al punt de provocar una notable alarma; en segon lloc, les divergències internes del personal polític de la dictadura, agreujades molt sensiblement per la composició i l'actuació del govern format l'octubre de 1969; i, per últim, la irresoluble contradicció derivada de l'estesa convicció de la necessitat de dotar d'una mínima legitimitat democràtica les institucions i, alhora, la voluntat de no introduir cap canvi que comportés el perill de la desnaturalització del règim.

PARAULES CLAU:

Dictadura franquista, Falange, oposició antifranquista.

ABSTRACT:

This paper analyses the upheaval in the Francoist political institutions caused by the so-called "December crisis" of 1970, as a result of the political and social mobilization against the Burgos court-martial. The proceedings of the special meeting of the Consejo Nacional del Movimiento in mid-February 1971 clearly show three indicators of the incipient crisis of the dictatorship: first, the impact of the anti-Francoists' mobilization on the regime, in the shape of a noticeable alarm; second, the internal disagreements amongst the dictatorship's political leaders, which the composition and the actions of the cabinet formed on October 1969 only made worse; last, the unsolvable contradiction between the widespread conviction that the régime's institutions needed to be given a minimum of democratic legitimacy and the reluctance to introduce any change which might entail the danger of denaturalizing the regime.

KEY WORDS:

Franco's dictatorship, Spanish Fascism, anti-Francoist opposition.

El 3 de desembre de 1970 va començar a la Sala de Justícia de la Sisena Regió Militar, amb seu a Burgos, un consell de guerra sumaríssim contra 16

*. Aquest treball s'inscriu en el marc del projecte d'investigació finançat per la Dirección General de Investigación, BHA2003-04165.

processats acusats de ser membres d'ETA i responsables, entre d'altres fets, de l'atemptat mortal contra el cap de la Brigada de Investigación Social de la Policía de Sant Sebastià, Melitón Manzanos. Amb aquest procés, en què el fiscal demanava la pena de mort per a sis acusats, el govern franquista volia fer arribar un missatge molt clar a tota la societat: el règim continuava sent fort i estava disposat a utilitzar tots els recursos repressius al seu abast per respondre als desafiaments que se li plantegessin.

Però la celebració del procés va comportar una molt notable mobilització antifranguista interna i internacional, que va sorprendre i preocupar al règim per la seva magnitud i per la diversitat dels seus impulsors, i va forçar-lo a cridar als addictes i a la denominada «majoria silenciosa» a manifestar el seu suport. D'altra banda, la denominada pel propi règim «crisi de desembre» va facilitar que emergís amb més força el malestar d'un ampli sector de la classe política franquista, essencialment el falangista, davant el govern format l'octubre de 1969 i la seva actuació. Per últim, la situació política del desembre de 1970 va fer més visibles les grans febleses del règim i la magnitud de les seves divisions internes. Aquest article s'ocupa precisament d'analitzar aquestes tres qüestions —impacte de l'acció de l'antifranguisme, tensions internes i creixents febleses del règim— que resulten essencials en la gènesi de la crisi de la dictadura.

El consell de guerra de Burgos

El missatge governamental de fermesa davant la *subversió* ja havia estat explicitat pel vicepresident del govern, l'almirall Luis Carrero Blanco, des d'octubre de l'any 1969, quan s'havia constituït un nou gabinet després de l'esclat de l'escàndol Matesa. Per Carrero Blanco, la defensa de l'ordre franquista havia de ser una de les prioritats de l'acció governamental, de manera que s'acabés definitivament amb els «desordres» universitaris, amb les vagues obreres, amb les crítiques al règim formulades des de sectors del món cultural, amb el *separatisme* i amb els grups *subversius*, que havien mostrat un creixent activisme en els anys anteriors. Al mes de març de 1970, en un document elaborat per Carrero per planificar l'actuació governamental, afirmava que l'objectiu essencial del nou govern era «*consolidar una sociedad unida, en orden y en paz; sana de cuerpo y de espíritu, orgullosa de sus tradiciones y fiel a sus gestas del pasado*», que rebutjés «*sin papanatismos ni estúpidos complejos de inferioridad, todo lo que contribuya al mal*», des del ple convenciment «*de la bondad del sistema político*». Per assolir aquest objectiu, s'havia de combatre amb resolució els enemics del règim, els de sempre, el comunisme i la maçoneria, i ara fins i tot la democràcia cristiana —que «*quizás sea también un totalitarismo que tiene los mismos objetivos*—. Què era pitjor, es preguntava, «*que nos critiquen nuestros enemigos o que les dejemos, en nombre del "aperturismo" y de todas esas zarandajas, lograr su objetivo de corromper la*

moral de nuestro pueblo por lo que, además, Dios nos habría de pedir en su día estrecha cuenta?.¹

Però el consell de guerra de Burgos va tenir un desenvolupament del tot imprevist pels dirigents franquistes. Per començar, el govern va trobar-se amb l'actitud crítica d'un important sector de l'Església catòlica, expressada pel bisbe de Sant Sebastià, Jacinto Argaya, i per l'administrador apostòlic de Bilbao, José María Cirarda, que van publicar el 21 de novembre una carta pastoral on demanaven que el procés contra el setze acusats, entre els quals hi havia dos clergues, es celebrés davant la justícia ordinària, ja que consideraven que aquesta permetia una més plena defensa dels inculpats així com el recurs a tribunals superiors; d'altra banda, avançant-se a la previsible duresa de les condemnes del tribunal militar, demanaven la commutació de les penes de mort que poguessin imposar-se. Al mateix temps, la carta pastoral contenia una condemna de «*toda clase de violencias, las estructurales, las subversivas y las represivas*»,² que va provocar la immediata reacció governamental mitjançant una nota del Ministeri de Justícia, que criticava als bisbes per equiparar «*la violencia delictiva, penada por la Ley, con esta misma pena que la Ley impone a quien comete un delito previamente tipificado por el ordenamiento jurídico*», i afirmava que condemnar alhora la violència subversiva i la repressiva era equivocat.³ Poc després, la Secretaria d'Estat del Vaticà va fer pública la seva petició de clemència si eren dictades penes de mort, i el dia 1 de desembre l'Assemblea Plenària de la Conferència Episcopal va aprovar dirigir-se al govern també demanant clemència davant la possible imposició de condemnes de mort.

El preludi del procés no havia estat precisament favorable pel règim, però el pitjor no havia arribat encara. Iniciat el consell de guerra, els advocats defensors, entre els quals hi havia prestigiosos lletrats vinculats a l'antifranquisme basc i a l'oposició democràtica de la resta d'Espanya, van intentar demostrar les actuacions contràries a la llei que havien patit els acusats, en particular les tortures, i les nombroses irregularitats del procés, generant-se una elevada tensió entre els defensors i acusats i el tribunal militar, davant la mirada d'observadors estrangers i de la premsa internacional. D'altra banda, entraven en escena les protestes estudiantils, obreres, i d'intel·lectuals a tota Espanya, amb particular intensitat a Guipúscoa i a Biscaia. Paral·lelament, un escamot armat va segrestar el cònsol de la República Federal d'Alemanya a Bilbao, Eugenio Beihl, que va ser alliberat sa i estalvi el dia 27 de desembre.

Davant la reacció contra el procés, el govern va optar per declarar l'estat d'excepció, primer a Guipúscoa el dia 4 de desembre, i després a tota Espanya el dia 15, per frenar l'extensió i la magnitud de les protestes, iniciant-se una

1. Document citat per J. TUSELL, *Carrero. La eminecia gris del règim de Franco*, Madrid, Temas de Hoy, 1993, 370-374.

2. Document reproduït a F. DÍAZ-PLAJA, *La España franquista en sus documentos*, Barcelona, Plaza&Janés, 1978, 481-482.

3. DÍAZ-PLAJA, *La España franquista...*

onada de detencions que en les setmanes i els mesos següents van sobrepassar el nombre de 1.200.⁴ Entre els dies 12 i 14 s'havia produït al monestir de Montserrat la tancada de gairebé 300 intel·lectuals, artistes i professionals com a acte de protesta pel consell de guerra, fet que va tenir un gran impacte i va generar nombroses adhesions i expressions de solidaritat.⁵ Al mateix temps, les manifestacions contra la dictadura espanyola omplien els carrers de moltes ciutats europees, acompanyades de denúncies del franquisme per part de rellevants personalitats de la vida política i cultural.

Davant els esdeveniments que estaven transformant el règim d'acusat a acusat, aquest va recórrer a la mobilització dels addictes i a una intensa campanya en el mitjans de comunicació presentant els fets que estaven desenvolupant-se com el fruit d'una ofensiva del comunisme internacional contra Espanya, òbviament identificada amb el règim franquista. El 17 de desembre va celebrar-se una gran concentració a Madrid, a la plaça d'Oriente, escenari habitual dels actes de masses de suport al règim, i van convocar-se manifestacions a gairebé totes les capitals de província. D'aquesta manera, el franquisme volia mostrar a dins i, sobretot, a fora del país que gaudia d'un ampli suport popular.

El dia 28 de desembre, el tribunal militar va fer pública la sentència: nou penes de mort per a sis acusats i llargues condemnes de presó. A partir d'aquest moment la pressió interior i internacional va dirigir-se a evitar les execucions dels condemnats; dos dies després Franco anunciava la commutació de les penes de mort. El Consell de Ministres havia considerat que el règim era «*suficientemente fuerte como para que pueda permitirse hacer lo que juzgue más conveniente para la utilidad pública y los supremos intereses de España*», de manera que «*tras la justicia, la clemencia era la fórmula más adecuada a fin de evitar caer en la trampa tendida por el enemigo orientada a crear mártires*».⁶ S'iniciava així el final d'una crisi que havia provocat un creixent neguit a la classe política franquista.

Els franquistes alarmats

El dia 21 de desembre, el vicepresident del govern Carrero Blanco va dirigir-se a les Corts per denunciar la campanya de «*orquestración típicamente comunista*» que s'estava desenvolupant a l'exterior, a la qual s'hi havien sumat els

4. Arxiu General de l'Administració (AGA), Cultura, Ministerio de Información y Turismo (MIT), *Dirección General de Seguridad. Relación numérica de detenidos en cada provincia con indicación de los motivos desde el 15 de diciembre de 1970 hasta la fecha*, 6 d'abril de 1971, c. 671.

5. A. BATISTA, J. PLAYÀ MASET, *La gran conspiració. Crònica de l'Assemblea de Catalunya*, Barcelona, Empúries, 1991, 69-85.

6. *Borrador del Acta de la reunión del Consejo de Ministros del 30 de diciembre de 1970*, a L. LÓPEZ RODÓ, *Memorias 3. El principio del fin*, Barcelona, Plaza&Janés, 1992, 579-582.

«enemigos por sectarismo de nuestra Patria y de nuestro Régimen»; una campanya paral·lela a l'acció d'«agentes de la subversión dentro de España» que estaven provocant «incidentes universitarios y alteraciones del orden laboral, así como alteraciones del orden en la calle». El govern havia imposat l'estat d'excepció considerant que seria suficient per desarticular l'acció *subversiva*, però sense descartar l'adopció d'altres mesures. Carrero va assegurar amenaçador que «cualquier foco de subversión será totalmente desarticulado», i que sobre els que desafuessin les autoritats cauria tot el pes de la llei; també va voler enviar un missatge tranquil·litzador als addictes afirmant que els «*perturbadores*» eren petits grups que serien dominats perquè es disposava dels recursos necessaris.⁷ Tanmateix, la intervenció de Carrero no va ser suficientment tranquil·litzadora.

Pocs dies abans, el 14 de desembre, 43 consellers nacionals del Movimiento van demanar la convocatòria d'un ple extraordinari del Consejo Nacional per «*deliberar —“a puerta cerrada” y como único punto del orden del día— sobre la “situación política general”*». Entre els signants de la petició hi havia Raimundo Fernández Cuesta, Jesús Fueyo Álvarez, José García Hernández, Antonio Ibáñez Freire, Rodolfo Martín Villa, Francisco Labadie Ortemín, Adolfo Muñoz Alonso, Pedro Nieto Antúnez, Pilar Primo de Rivera, José Solís Ruiz i José Utrera Molina; vells i joves dirigents del règim que apel·laven a la responsabilitat que tenien «davant la Nació» i a la funció política del Consejo Nacional del Movimiento per justificar la seva sol·licitud.⁸

L'almirall Pedro Nieto Antúnez, amic personal de Franco i ministre de Marina entre 1962 i 1969, va explicar més àmpliament i clarament quan va reunir-se el Consejo Nacional, el 17 de febrer de 1971, les motivacions dels consellers que havien sol·licitat la celebració d'aquell ple. Segons Nieto Antúnez, estaven convençuts que el règim estava debilitant-se perillosament; a l'exterior «*eramos una nación aislada, un régimen menospreciado, un Estado con sus representaciones y oficinas asaltadas o amenazadas, un país vilipendiado por los órganos de difusión internacionales, no sólo privados, sino de carácter estatal o paraestatal de países amigos, como la Radio y la Televisión*», àdhuc «*los gobiernos mismos se permitieron públicamente y por sus órganos autorizados, toda clase de intervenciones, ingerencias e impertinencias en nuestros asuntos*». A Espanya, al carrer, «*la situación no era menos grave*», ja que s'havia tolerat, deia, «*del modo más ineficaz e irresponsable, la indisciplina, el desorden, las amenazas y coacciones, el motín*».⁹

La mobilització antifranquista exterior i interior del mes de desembre havia provocat, doncs, una gran alarma; per això el ple extraordinari del Consejo

7. *Discurso pronunciado el 21 de diciembre de 1970 ante el Pleno de las Cortes*, a Almirante Carrero Blanco, *Discursos y escritos, 1943/1973*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1974, 245-248.

8. AGA, Presidència, Consejo Nacional del Movimiento (CNM), *Carta al Excmo. Sr. Presidente del Consejo Nacional del Movimiento*, 14 de desembre de 1970, c. 1977.

9. AGA, CNM, Libro de sesiones del Consejo Nacional del Movimiento, lib. 941.

Nacional, celebrat entre el 17 i el 23 de febrer de 1971, va dedicar una gran atenció a l'antifranquisme en totes les seves expressions. La primera de les tres ponències presentades en aquest ple extraordinari, amb el títol de «*Libertad y seguridad de la Comunidad Nacional ante la situación política actual*», elaborada pel coronel Antonio Ibáñez Freire, conseller per Àlaba i futur ministre de l'Interior en un govern de la UCD, José Planelles Guerrero, conseller i procurador a Corts en representació de l'Organització Sindical Espanyola (OSE), i Luis Valero Bermejo, conseller per designació directa de Franco, exposava el creixement de l'activitat opositora des de 1967, en especial a universitats i grans empreses industrials, facilitada per una major difusió d'opinions favorables a la democràcia gràcies a la llei de premsa promulgada l'any 1966. A les universitats, afirmava la ponència, després de la desaparició del Sindicato Español Universitario (SEU), no s'havia aconseguit ordenar la representació estudiantil i les tendències «més radicals» s'havien desenvolupat sense a penes resistències per part de les autoritats acadèmiques i del professorat; l'«escalada» contestatària no havia cessat fins la instal·lació permanent de les forces d'ordre públic en els recintes universitaris. D'altra banda, a les grans empreses industrials, l'«acció subversiva» de les Comissions Obreres havia aconseguit mobilitzar a sectors nombrosos de treballadors, fent-se cada vegada més freqüent la demanda de llibertat sindical i de dret de vaga, amb la col·laboració de treballadors cristians «*cuya desviación marxista tuvo una fuerte aceleración*».¹⁰

El document s'ocupava també del *separatisme basc*, novament, es deia, en connivència amb el marxisme, que tenia ara com a resultat l'aparició d'ETA. Amb relació al catalanisme i al nacionalisme basc, es denunciava el paper d'importants sectors del clergat, una denúncia, però, que anava tanmateix més enllà d'aquesta col·laboració amb el *separatisme*, perquè «*el alejamiento de la Iglesia española de las estructuras del poder civil*», havia «*sufrido en los últimos años una fuerte aceleración*», fins el punt que l'Església havia deixat de ser «*un factor aglutinante de nuestra sociedad, y la fe católica neutralizante principal de nuestros demonios familiares*». Els autors del document manifestaven també una notable preocupació per les actituds que estaven estenent-se en els col·legis professionals, particularment en els d'advocats. De la confluència d'advocats cristians amb els moviments clandestins obrers de Madrid n'havia sorgit una trajectòria d'«*apoyo a la subversión*», que s'havia traduït en els acords adoptats pel Col·legi d'Advocats de Madrid a favor de l'anul·lació de les jurisdiccions especials i de l'establiment d'un règim penitenciari especial per als presos polítics, la formació de grups de defensors per actuar davant el Tribunal d'Ordre Públic, i les iniciatives més perilloses del Congrés de l'Advocacia celebrat a Lleó, que havia demanat una amnistia general i l'abolició de la pena de mort. També preocupaven molt particularment els col·legis de doctors i llicenciats, que havien for-

10. AGA, Presidència, CNM, *Esquema sobre libertad y seguridad en la Comunidad Nacional ante la situación política actual*, c. 9929.

mat grups que «*ejercitan una política agresiva, habiendo conseguido resultados considerables en los centros docentes de enseñanza media*».¹¹

Allò que es denominava el «clímax» de la contestació s'havia assolit al llarg de 1970, amb un pla confeccionat pel Partit Comunista on es barrejaven el «terrorisme» del *separatisme* basc, les accions de denúncia de les situacions d'«injustícia social» de les zones deprimides, les actituds «contestatàries» de joves universitaris, els «falsos escrúpols legalistes» de determinats grups d'advocats, i els «ressentiments regionalistes» dels grups d'intel·lectuals catalans o d'altres grups de les províncies basques i de Navarra. Paral·lelament, es va preparar «una acció subversiva internacional» amb el suport del Partit Comunista i els seus còmplices «pseudocristians», ressuscitant totes les passions «*que nuestro Régimen ha sufrido desde su creación*». Al mes de desembre, «*todos los núcleos desequilibradores de nuestra paz y seguridad coincidieron*» i van mostrar «*toda la agresividad que las circunstancias permitieron*».¹²

Segons els ponents, les mesures contra la *subversió* adoptades en els anys anteriors havien tingut un resultat molt pobre; d'altra banda, expressaven una moderada crítica a l'actuació governamental, recordant la contundència de moltes afirmacions de Carrero Blanco davant les Corts, com l'afirmació que «*caería inexorablemente todo el peso de la ley sin contemplaciones de ninguna especie*» sobre els transgressors de l'ordre franquista.¹³ Contràriament, consideraven que les forces de la *subversió* i els «*núcleos coadyuvantes*» actuaven impunement, per la qual cosa demanaven l'aplicació rigorosa de les lleis, perquè l'Estat no podia ser tolerant amb les doctrines o activitats que amenacessin «*sus creencias fundamentales así como con quienes traten de impedir su normal funcionamiento o amenacen su estructura social*». Però la intolerància havia d'estendre's a «*quienes pactan, encubren o facilitan la acción subversiva*», i fins i tot advertien que si l'Estat no actuava amb eficàcia «*las fuerzas sanas de la sociedad pueden pretender cubrir el vacío*», tot i que això no ho consideraven pas desitjable.¹⁴

En el debat del ple del Consejo Nacional, la majoria dels consellers que van intervenir va coincidir en termes generals amb les formulacions del document elaborat pels ponents. El conseller per Astúries, Francisco Labadie Ortermín, va afirmar que els enemics del règim li havien perdut el respecte, «*le han perdido definitivamente el miedo*», i estaven disposats a «*asaltarle y destruirle*». Altres, com el conseller per Logroño José Ramón Herrero Fontana, van remarcar que existia un pla perfectament elaborat per atacar Espanya, mitjançant «*la subver-*

11. AGA, Presidència, CNM, *Esquema sobre...*

12. AGA, Presidència, CNM, *Esquema sobre...*

13. *Ibid.* L'afirmació de Carrero Blanco correspon al seu discurs a les Corts per explicar la declaració de l'estat d'excepció el 7 de febrer de 1969. El text sencer a Almirante Carrero Blanco, *Discursos y escritos...*, 218-226.

14. En els anys següents, aquestes «forces sanes», és a dir, sectors ultrafranquistes, protagonitzarien un seguit d'accions violentes contra persones i entitats qualificades genèricament de «roges».

sión exterior, la subversión interior y la acción corrosiva de una crítica malévolas. A més a més, apuntava Luis Valero Bermejo, eradicar la *subversió* era difícil perquè estava molt arrelada. Emilio Romero, director del diari de l'Organització Sindical *Pueblo* i conseller per Àvila, va queixar-se amargament del tracte exterior ja que, després de 30 anys de mostrar que Espanya era «*un país tolerante y pacífico*» deia, que gaudia de bones relacions internacionals, es trobava «*ante cualquier suceso de alguna entidad política con el viejo cliché que sigue promoviendo campañas hostiles y expectativas innumerables sobre nuestro comportamiento*»; per a aquest conseller «*se nos pide desde el exterior una conducta con el adversario interno, sin aceptar que somos una nación acosada por el comunismo desterrado, por una emigración política todavía influyente que nos exige prudencia y cautela en el comportamiento político*».¹⁵

La Comissió Permanent del Consejo Nacional, en el seu preceptiu informe al ple, coincidia també amb el document de la ponència en la identificació de la campanya *subversiva* que, remarcava, havia aconseguit crear a l'exterior una imatge política d'Espanya «absolutament negativa»; d'altra banda, l'Estat s'havia vist «*escaso de medios, impugnado en su acción desde ángulos bien diversos que, aunque minoritarios, eran de importancia no desdeñable*». Per això apuntava la necessitat d'avaluar si els recursos repressius disponibles eren suficients i revisar les normes legals, perquè l'Estat «*necesita el más completo utillaje legal y material y de una coordinación de todos para salvaguardar la libertad y la seguridad*».¹⁶

En definitiva, bona part de la classe política franquista mostrava de manera molt clara una notable preocupació per l'acció opositora i demanava una resposta més contundent, dedicant més recursos humans i materials a la defensa del règim si era necessari i, alhora, revisant les normes vigents per fer-les més eficients.

Els franquistes descontents

La convocatòria extraordinària del ple del Consejo Nacional del Movimiento, els documents elaborats prèviament i els debats en les sessions van posar de manifest el profund malestar d'una part considerable de la classe política franquista amb el govern format l'octubre de 1969 i en el que hi tenien un clar predomini dels denominats «tecnòcrates». Pedro Nieto Antúnez, a la primera de les sessions celebrades el mes de febrer, ho va exposar molt directament i cruament. Per començar, va afirmar que el procés de Burgos «*ha sido manejado de tal modo que ni el peor enemigo de España y su Régimen lo habría orientado mejor para sus propios fines*». No es tractava, però, d'una poc afortunada gestió governamental sinó de quelcom molt més important, perquè l'actuació del

15. AGA, CNM, Libro de sesiones del Consejo Nacional del Movimiento, lib. 941.

16. AGA, Presidència, CNM, *Informe del orden del día*, c. 9900.

govern coincidia amb la conducció política general que s'estava efectuant. Allò que havia passat, afirmava, era la conseqüència lògica d'un «*año largo de inacción política*» del govern, «*de rápido desgaste y deterioro en todos los frentes, de no movilizar, ni aceptar siquiera, a los más leales*»; un any «*de desconfianza justificada* [envers el govern], *de todas las fuerzas sociales del país; de falta de respaldo de todos los sectores políticos*».¹⁷ La crítica al govern era clara i directa, i expressava la profunda ferida que havia obert al si del personal polític franquista el canvi de 1969 amb el paper atorgat als tecnòcrates —exageradament aquest govern va arribar a ser qualificat de «monocolor»— i el reduït pes dels falangistes i, en general, dels instal·lats en les estructures del Movimiento Nacional. La intervenció de Nieto Antúnez també expressava el malestar existent en els organismes del Movimiento per la falta de voluntat governamental de donar definitivament al Consejo Nacional i a d'altres organismes el paper que la Llei orgànica de l'Estat i altres normes posteriors havien fixat.¹⁸

En els documents elaborats per orientar l'examen de la situació política en el ple del Consejo Nacional apareixen també, si bé de manera molt més moderada i discreta, crítiques a l'actuació governamental i, particularment, a la seva orientació. Així, en el document titulat «*Esquema sobre libertad y seguridad en la Comunidad Nacional ante la situación política actual*», en referir-se a la mobilització addicta, que va tenir la seva principal expressió en la manifestació a la madrilenya plaça d'Oriente el dia 17 de desembre, s'afirmava que aquest acte no va ser només una reacció massiva davant els atacs al règim, sinó que també va ser una «*negativa al neutralismo ideológico que se iba infiltrando con el consiguiente efecto de desarme intelectual*», i una «*resurrección de antiguas formas entrañables que oficialmente se iban abandonando*»; de manera més precisa, afirmava, va ser una reacció «*frente a la neutralidad o no beligerancia de ciertos sectores gubernamentales*».¹⁹ Per als autors d'aquest document, també va expressar-se en la mobilització addicta el malestar existent en les «bases militants» del règim pel fet que en les decisions governamentals es tinguessin molt en compte consideracions sobre política exterior i interior que portaven a debilitar la fortalesa del règim per satisfer determinades opinions i posicions.

17. AGA, CNM, Libro de sesiones del Consejo Nacional del Movimiento, lib. 941.

18. L'article 21 de la Llei orgànica de l'Estat fixava, entre les funcions del Consejo Nacional del Movimiento, les d'«*estimular la participación auténtica y eficaz de las entidades naturales y de la opinión pública en las tareas políticas*», i «*encauzar, dentro de los Principios del Movimiento, el contraste de pareceres sobre la acción política*», així com «*defender la integridad de los Principios del Movimiento Nacional y velar porque la transformación y desarrollo de las estructuras económicas, sociales y culturales se ajusten a las exigencias de la justicia social*». El Consejo Nacional també havia de promoure «*la acomodación de las leyes y disposiciones generales a los Principios del Movimiento Nacional y demás Leyes Fundamentales*».

19. AGA, Presidència, *Esquema sobre la libertad y seguridad en la Comunidad Nacional ante la situación política actual*, c. 9929.

La crítica a la desideologització del règim i l'atribució a aquest fet d'una part del problemes polítics provocats per l'increment de l'activitat de l'oposició no era nova, si bé no s'havia expressat anteriorment en termes tant contundents i dramàtics. Entre 1965 i 1968 la política universitària del Ministeri d'Educació dirigit per Manuel Lora Tamayo havia estat precisament criticada per molts falangistes perquè consideraven que s'havia optat per «despolititzar» la universitat, el que, al seu entendre, havia provocat que la creixent absència d'una política «addicta», és a dir d'una política decidida de suport a l'organització i a la mobilització política dels estudiants d'acord amb els postulats del règim, facilités la penetració en els recintes universitaris de la política «desafecta», és a dir la presència i el creixent protagonisme de l'oposició a la dictadura.

També en els altres dos documents distribuïts als consellers apareixia la crítica al govern. La ponència titulada «*Funcionamiento institucional*», elaborada pel catedràtic Jesús Fueyo Álvarez, conseller per designació directa de Franco i exdirector de l'Instituto de Estudios Políticos, el conseller per Saragossa Santiago Pardo Canalís, i José Utrera Molina, conseller per Màlaga i futur ministre de l'Habitatge en el govern presidit per Carrero i secretari general del Movimiento en el govern de Carlos Arias Navarro, proposava que s'examinés si durant la situació de crisi viscuda les institucions havien funcionat correctament, ja que era «*en las situaciones de tensión y en los momentos en que el Estado (...) se ve perturbado por acciones agresivas del interior o del exterior, cuando el orden político como sistema institucional de convivencia tiene que poner de relieve, al máximo, su normalidad funcional, su capacidad de integración y su eficacia resolutive*».²⁰ D'altra banda, els ponents proposaven que les deliberacions del Consejo Nacional es centressin en «*el punto bien preciso de si en la actualidad el Movimiento está efectivamente informando el orden político, y en qué medida estimula y orienta a la base popular mediante una política de integración abierta a todos los españoles*». Resulta evident que la simple consideració de si el Movimiento estava informant l'ordre polític, d'altra banda, tal i com establien les Lleis Fonamentals, suposava posar sobre la taula una qüestió política capital que implícitament podia derivar en un qüestionament de l'acció governamental des de la perspectiva de la legitimitat, si bé en apuntar que també calia examinar la pròpia actuació del Movimiento en l'àmbit de les seves responsabilitats podia atenuar-se el potencial crític de la formulació.

El tercer document presentat al ple del Consejo Nacional va ser titulat «*Defensa de la Unidad Nacional*», obra dels consellers per Granada i Zamora, Baldomero Palomares i Carlos Pinilla, respectivament, i del conseller designat pel Caudillo, José Luis Zamanillo. En aquest text apareix també molt clarament la consideració que els problemes polítics que el règim estava patint, i concretament la reaparició del problema del *separatisme*, derivaven de l'allunyament de l'ideari originari i de les pautes d'actuació seguides en els anys inicials de la dic-

20. AGA, Presidència, CNM, *Funcionamiento institucional*, c. 9929.

tadura. Així de clar queda expressat: a l'any 1939, la destrucció del comunisme i del separatisme va fer possible la construcció de «*un Estado fuerte, vigoroso y con bases doctrinales tradicionalistas y falangistas suficientes*» per oferir al poble «*la gran tarea de la reconciliación nacional, de la síntesis de la justicia social y de la libertad del hombre y al mismo tiempo la integración de una España varia pero unida en el concierto de las naciones*». En aquesta gran tasca, Catalunya, el País Basc, Galícia, Navarra i totes les regions espanyoles van integrar-se totalment; «*se sentían bien dirigidas y sabían que todos los sacrificios y todas las conquistas materiales provenían de una ideología que mantenía calor e ilusión en los corazones y conseguía el surgir sobre el territorio español de grandes obras materiales que redundaban en el mayor nivel de la economía española*». Però aquesta situació descrita amb tant entusiasme va començar a canviar quan es va perdre l'impuls originari, quan van fer acte de presència actituds desideologitzades i liberalitzants, és a dir, «*cuando el Estado comienza a despojarse si no retórica, sí prácticamente no ya de aspectos formales que en forma alguna pretendemos defender, sino de aspectos ideológicos ricos y que no han sido sustituidos*»; molt més greu encara, «*cuando se comienza a dejar de creer en que la fórmula política sui generis española pueda tener viabilidad y cuando por un criminal mimetismo cuando no actitudes de complaciente halago nos hacen intentar copiar fórmulas y usos del extranjero cuyos resultados negativos son evidentes*». És aleshores quan «*en los hombres de España y naturalmente en las regiones comienza a surgir primero el desánimo, después la confusión y por último la desesperanza*». Per tant, amb allò que es qualificava de pèrdua del «nord ideològic», no podia estranyar que a les regions on el nacionalisme i el separatisme tenien importants antecedents reaparagués primer un nacionalisme moderat i després en alguns casos «*un separatismo virulento para desembocar en acciones terroristas*». Els autors cridaven l'atenció sobre el fet que era en les dues regions de més elevat nivell de vida, allà on, deien, l'Estat havia «*volcado atenciones materiales de todo tipo*», on justament sorgia l'atac a la «unitat espanyola». Pels ponents, això era conseqüència de la fallida de les «bases ideològiques» que provocava que en no sentir-se integrades «*en un quehacer nacional*», en faltar la «direcció espiritual necessària», el simple benestar material no era suficient per aconseguir que «*las ricas regiones españolas se sientan unidas a la patria con la fuerza, la honestidad y la voluntad precisas que es exigida*».²¹

Lògicament, l'informe de la Comissió Permanent del Consejo Nacional, presidida pel ministre secretari general Torcuato Fernández Miranda, no reproduïa les crítiques al govern ni compartia la crida a la recuperació de les essències expressades en les ponències; a més a més introduïa algunes matisacions

21. AGA, Presidència, CNM, *Defensa de la unidad nacional*, c. 9929. Els debats del Consejo Nacional del Movimiento respecte a Catalunya han estat estudiats per C. SANTACANA, *El franquisme i els catalans. Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)*, Catarroja, Afers, 2000.

importants, especialment en la valoració de la mobilització addicta i, més ampliament, en el tema del *separatisme*. Amb relació a la primera qüestió, la Comissió Permanent interpretava que en les manifestacions de suport al règim del mes de desembre hi havia també una demanda de «desenvolupament polític», d'esgotament de totes les possibilitats de l'ordenament polític, inclosa la participació; hi veia, per tant, una «*exigencia de perfeccionamiento, de reformas, de culminación de la tarea emprendida al fundar el nuevo Estado*», d'altra banda, les manifestacions d'adhesió de desembre no eren de cap manera «*una carta en blanco a favor de cualquier clase de acción*».²² La precisió era doncs clara davant les actituds que volien buscar solucions mirant cap al passat.

Respecte a la qüestió del *separatisme*, la Comissió Permanent va voler diferenciar clarament entre regionalisme i *separatisme*, advertint sobre els perills de confondre ambdós fenòmens, tot i que això era precisament allò que el règim franquista havia fet des dels seus orígens i allò que continuava fent el document de la ponència. La confusió, afirmava l'informe de la Comissió Permanent, era fruit d'una determinada concepció d'Espanya, afortunadament cada vegada menys generalitzada afegia, «*que ha dado en definir lo español como una idea en exceso abstracta y radicalmente uniforme, en cuya virtud cuanto no se adapta al rígido esquema preestablecido se repudia lisa y llanamente como secesionista*». Aquesta confusió provocava un «greu dany» a la convivència nacional, ja que generava prejudicis «contra tot allò diferencial» que s'havien traduït sovint en «*actitudes hirientes para determinadas regiones*» i, d'altra banda, alimentava la contraposició de «*lo español a lo peculiar*»; a més a més aquesta qüestió era aprofitada per aquells que pretenien «*destruir la unidad de la nación y el sistema político existente*». Un bon exemple de tensions contraproductives l'aportava la prohibició o la restricció de símbols regionals, ja que si «*ciertos emblemas, enseñas o cánticos*» eren considerats antinacionals «*desde la rigidez del esquema uniformista*», aquests símbols eren monopolitzats pels «*elementos separatistas que acaparan así el poder convocante de aquellos signos*», reforçant així les seves posicions, que tanmateix representaven només a una «*minoría*», que era «*la que profesa ideas separatistas*», davant una «*mayoría abrumadora*» que era senzillament regionalista.²³

En els debats del ple del Consejo Nacional, la crítica al govern va manifestar-se amb força, encara que fos precedida per la seva negació, com va fer l'ex-vice secretari general del Movimiento i conseller designat Diego Salas Pombo, afirmant que «*nosotros no venimos a criticar al Gobierno. Nosotros no venimos a señalar, regodeándonos en el error, en la equivocación o en el pequeño fracaso*», sinó que la pretensió era «*abrir un cauce de diálogo sereno (...) [que] nos permita a todos tratar de encontrar una orientación general*» que després el govern pogués desenvolupar. José Antonio Elola-Olaso, antic delegat nacional del Frente de Juventudes, va denunciar directament la despolitització «*que ha creado*

22. AGA, Presidencia, CNM, *Informe del orden del día*, c. 9900.

23. AGA, Presidencia, CNM, *Informe del orden del día*, c. 9900.

un vacío llenado con fuerzas de signo contrario que han llegado a la acción subversiva terrorista que afecta a la seguridad y unidad de la Patria, i va abonar la nostàlgia de la primera època del règim de la «vella guàrdia» falangista, quan, deia, es va saber «*despertar la conciencia del pueblo*» per afirmar, a continuació, que «*la política actual no mantiene enhiesto ese espíritu*», al·ludint fins i tot a l'Opus Dei, que per alguns —va afirmar— era un partit polític. L'exsecretari general del Movimiento i exministre Raimundo Fernández Cuesta va argumentar que la societat necessitava, a més a més de progrés, «*una mística política, que llene posibles vacíos, que fortifique la lealtad a cuanto representa el 18 de julio, estimule y ampare las pruebas de gallardía y adhesión a él, repudie y sancione la tibieza o falsificación del mismo*».²⁴

El conseller Labadie Otermín va ser també molt contundent, però va anar més enllà de la crítica a les actituds predominants en el govern: l'acció *subversiva* dels enemics del règim a la universitat, en el món laboral, en els col·legis professionals i en determinats sectors eclesiàstics, el brot de *separatisme* regional eren només «*síntomas claros de que algo no funciona bien en el Movimiento y en la política del Régimen. Son como las señales de alerta de los planes de desarrollo, claros síntomas de que algo huele mal aquí, en donde debía estar el poder político del Régimen*». Com s'havia arribat a aquesta situació, es preguntava; doncs perquè «*institucionalmente el Movimiento no funciona como debiera funcionar según las Leyes Fundamentales; porque se ha producido un vacío profundo en las áreas de la política oficial, porque existe una grave incertidumbre sobre el futuro, como organización, del propio Movimiento*».²⁵ Les qüestions plantejades eren, doncs, de molta més entitat que els problemes directament relacionats amb la crisi de desembre i amb l'oportunitat que va oferir a tots aquells descontents amb la composició del govern i amb la seva actuació, i afectaven a la pròpia configuració del règim i la seva viabilitat futura.

La «reacció popular» i la feblesa del règim

Els documents presentats al ple del Consejo Nacional i les intervencions dels consellers van ocupar-se àmpliament i repetidament de la «reacció popular» de suport al règim, en especial de la manifestació a la plaça d'Oriente, valorant-la com un moment clau en l'evolució dels esdeveniments i donant-li un paper de legitimació del règim en una conjuntura en què estava sotmès a un ampli i bel·ligerant qüestionament. Aquesta «reacció» va ser descrita en el ja citat document «*Esquema sobre la libertad y seguridad en la Comunidad Nacional*», com

24. AGA, Presidència, CNM, *Libro de sesiones del Consejo Nacional del Movimiento*, lib. 941 i AGA, Presidència, CNM, *Sesión Plenaria del Consejo Nacional del Movimiento*, febrer de 1971, c. 9929.

25. AGA, Presidència, CNM, *Sesión Plenaria...*

un «*acto de fe ante cualquier complejo político de culpabilidad en el 18 de julio, que grupos del interior y del exterior pretenden crear en nuestras conciencias*», un acte espontani de la «majoria silenciosa» que va mostrar la seva identificació amb Franco i amb l'Exèrcit, així com «*un sí rotundo a cuanto mantuvo la paz española y a la defensa a ultranza de la unidad nacional*».²⁶

L'informe de la Comissió Permanent va referir-se també extensament a la «reacció popular», que havia mostrat la «*fidelidad esencial [al règim], al acreditar una capacidad de respuesta en una situación aguda, y el hecho de que el pueblo, amante de sus libertades, sabe de las exigencias de su propia seguridad*», tot i que apuntava que aquestes manifestacions, «*rotunda afirmación de una voluntad nacional, son hechos que sólo excepcionalmente pueden producirse, a raíz de situaciones límite*».²⁷ Per la seva banda, els consellers van referir-se repetidament a la «grandiosa manifestació de Madrid del 17 de desembre», en paraules de José M.ª Muller y de Abadal, president de la Diputació Provincial de Barcelona, que va afirmar també que va ser «*un síntoma positivo de la sensibilidad del pueblo español y de su voluntad de no autodestruirse*». Emilio Romero va exposar que les manifestacions de desembre van ser també un advertiment als «enemics» del règim, ja que van mostrar que aquest a més a més de disposar de tots els ressorts del poder «*contaba también con la calle*».²⁸

La importància atorgada a les manifestacions d'adhesió ens indiquen amb claredat que per al franquisme la falta de legitimitat democràtica de la seva legalitat i de les seves institucions s'estava convertint en un greu problema polític. En efecte, la legalitat i les institucions franquistes havien necessitat una mobilització de masses, havien hagut de recórrer al «carrer» per afirmar-se a l'interior i a l'exterior. Aquest fet, en un context de creixement de la conflictivitat social i de l'oposició política, era una inequívoca senyal de feblesa de la dictadura, malgrat que continués disposant de tots els recursos coercitius per manternir-se en el poder, i encara que gaudís de suports socials no menystenibles. D'altra banda, l'evidència del dèficit de legitimitat i l'increment de la contestació afectaven molt negativament l'objectiu d'una progressiva major relació amb les democràcies occidentals.

Els documents i els debats del Consejo Nacional del febrer de 1971 mostren la clara percepció, com hem vist en la intervenció del conseller Labadie Otermín, que el règim es trobava davant d'una situació política difícil, més enllà de l'acció de la *subversió* i de la conducció política del govern, una situació que, a més a més, alimentava les divergències internes. El conseller Baldomero Palomares expressava així la seva percepció de la causa última dels problemes polítics: «*El problema de este Consejo, el problema de este Gobierno, el problema*

26. AGA, Presidència, CNM, *Esquema sobre libertad y seguridad en la Comunidad Nacional ante la situación política actual*, c. 9929.

27. AGA, Presidència, CNM, *Informe del orden del día*, c. 9900.

28. AGA, Presidència, CNM, *Informe del orden del día*, c. 9900.

*del Estado todo, es un problema de fe; es decir: o seguimos creyendo en una fórmula política original, tan distante —como se decía antes— de las teorías liberales que adulteran la libertad del hombre, o de las marxistas que la niegan, o abandonamos estos escaños y los puestos». I Raimundo Fernández Cuesta va afirmar en una insòlita intervenció que «quizá, en el fondo, lo que ocurre es que en el subconsciente de muchos está el convencimiento de que es inevitable que a la desaparición de Franco, desaparecerá el Régimen, que sus vidas están unidas».²⁹ En el Consejo Nacional i en bona part de la classe política franquista s'estaven instal·lant seriosos dubtes sobre el futur del règim, malgrat que amb la promulgació de la Llei orgànica de l'Estat el 1967 i amb la designació de Joan Carles de Borbó com a successor de Franco el 1969 s'haguessin donat per assegurades les bases per deixar-ho tot «*atado y bien atado*» més enllà de la vida del Caudillo. És ben significatiu el temor de Fernández Cuesta respecte a la unió entre la vida de Franco i la del règim; tanmateix, malgrat aquesta expressió en una sessió del Consejo que havia estat declarada «matèria reservada», o allò que pugués manifestar-se en l'estricta intimitat, tot el personal polític franquista estava públicament disposat a defensar el règim i mantenia un rebuig frontal envers el liberalisme i la democràcia. El veterà falangista Jesús Suevos va afirmar en el ple del Consejo Nacional que «*la tarea más urgente que hemos de realizar en nuestro país —e incluso en nosotros mismos— es la que podemos calificar de «desintoxicación a fondo» de las supersticiones demoliberales, que hemos heredado del siglo XIX y que, pese a toda nuestra dialéctica renovadora, nos hace actuar como si, al menos en nuestro subconsciente, partiésemos de la base de que el demoliberalismo es la «normalidad» por antonomasia, a la que más tarde o más temprano tienen que volver todas las actuaciones políticas de nuestro tiempo y que todos los otros regímenes son excepcionales y, por consiguiente, interinos.*»³⁰*

Però, per a bona part dels quadres i dirigents franquistes era indispensable encarar el problema de la participació política dels ciutadans per evitar la pèrdua de suports socials i per dotar de més legitimitat les institucions del règim. Tanmateix, l'abast dels canvis a fer va convertir-se en un punt de divisió interna: d'una banda, tal com hem vist, en el Consejo Nacional, i en les organitzacions del Movimiento, hi havia posicions que anyoraven la primera època del règim i la doctrina originària, encara que acceptessin que moltes formes no podien recuperar-se, i si acceptaven alguna reforma la limitaven a donar «autenticitat» a les institucions representatives del règim, des dels ajuntaments a les Corts orgàniques, cosa que mostrava clarament fins a quin punt hom considerava buides i

29. AGA, Presidencia, CNM, *Libro de sesiones del Consejo Nacional del Movimiento*, lib. 941.

30. AGA, Presidencia, CNM, *Libro de sesiones...* Aquest mateix conseller, en el debat del Consejo Nacional sobre el projecte d'estatut d'associacionisme polític celebrat el desembre de 1974, va afirmar que «*pluralizar la política, porque vivimos en una sociedad pluralista*» era un argument reaccionari, i que allò que calia fer era «*homogenizar la sociedad para que no haya que pluralizar la política*». *Boletín Oficial del Consejo Nacional del Movimiento*, 83, 19 d'agost de 1975.

febles aquestes institucions. Així ho expressava Fernández Cuesta quan afirmava que «*la autenticidad de las instituciones del Régimen, el no falseamiento de las mismas, es el mejor medio para su arraigo popular y su consecuente consolidación*», de manera que allò que havia de fer-se era «*convertir en realidad cuantos organismos e instituciones la Ley Orgánica prevé*», i que aquestes institucions, especialment les Corts i el Consejo Nacional, complissin les funcions formalment assignades, amb l'autoritat derivada d'«una autèntica representativitat».³¹

Per a la cúpula de la dictadura, amb Franco i Carrero Blanco al capdavant, qualsevol canvi era vist amb una enorme prevenició i, de fet, van frenar-se continuadament iniciatives o van limitar-se molt severament. Carrero Blanco i els tecnòcrates havien apostat des de l'inici de la dècada dels anys seixanta per convertir el creixement econòmic i la millora de les condicions de vida de sectors extensos de la població en una nova i decisiva font de legitimació del règim, arraconant progressivament el protagonisme polític del Movimiento i reforçant encara més el paper central del Govern. Per a Carrero Blanco, el règim tenia el suport popular, manifestat en els dos referèndums celebrats el 1947 i el 1966, uns sòlids fonaments —els principis del Movimiento— i uns camins clars —les altres sis lleis fonamentals—, de manera que «*toda la vida de la nación, y toda acción de Gobierno, tiene que basarse, precisamente, sobre esos cimientos y tiene que marchar, precisamente, dentro de esos cauces*».³² Però l'immobilisme de Carrero Blanco estava agreujant la situació de tensió i d'incertesa política. D'altra banda i contra les previsions fetes, el règim franquista es va trobar amb una conflictivitat social ascendent i amb un cada vegada major qüestionament de la dictadura. Entre els tecnòcrates alguns també consideraven necessaris canvis en la direcció d'eixamplar els canals de participació política, però rebutjaven que el Movimiento tingués un major paper.

Per últim, dins el Movimiento hi havia un corrent molt important que volia ambdues coses: regular noves i més àmplies formes de participació política però exclusivament a través del Movimiento que, d'aquesta manera, veuria reforçat el seu paper polític dins el règim. En els documents i en els debats del Consejo Nacional aquesta posició va expressar-se molt clarament. El document de la Comissió Permanent deia que el règim necessitava un «*continuo aliento popular*», que només podia assolir-se mitjançant un «*creciente progreso de la incorporación y participación populares en las tareas comunitarias*», de manera que s'havien d'«*habilitar toda clase de caminos, capaces de recoger la pluralidad y la diversidad de opiniones e intereses existentes, canalizarlas dentro del sistema y hacerlas fructificar en orden al bien común*».³³ És a dir, la Comissió Permanent

31. AGA, Presidència, CNM, *Sesión Plenaria del Consejo Nacional del Movimiento*, febrer de 1971, c. 9929.

32. *Discurso pronunciado el 21 de diciembre de 1970 ante el Pleno de las Cortes*, a Almirante Carreo Blanco, *Discursos y escritos...*, 235.

33. AGA, Presidència, CNM, *Informe del orden del día*, c. 9900.

del Consejo considerava que no podia ignorar-se el pluralisme de la societat espanyola, una societat que estava immersa en un profund procés de transformacions econòmiques, socials i culturals. Però, ¿com «habilitar toda clase de caminos» i com «canalitzar» la pluralitat i diversitat d'opinions «dentro del sistema» fonamentat en els «Principios Fundamentales del Movimiento»? Aquesta irresoluble contradicció havia estat involuntàriament apuntada pel conseller nacional Licinio de la Fuente, designat ministre de Treball el 1969, quan, en ple debat de la Llei orgànica del Movimiento Nacional l'any 1967 i per tal de defensar la necessitat de conservació de les organitzacions del Movimiento davant dels que propugnaven que aquest quedés reduït a la «comunió» dels espanyols amb els seus principis, va argumentar convincentment que no podia considerar-se incorporats al Movimiento a tots els espanyols, perquè això significava «*el desprecio de la opinión y de la voluntad de todos los españoles, a los que no podemos hacer la ofensa de considerar incorporados sin más y en bloque a un sistema de verdades políticas, en las que tienen libertad de creer y no creer; y un mínimo respeto a la dignidad del hombre exige el reconocimiento de la posibilidad de discrepancias fundamentales en este terreno*». ³⁴ És a dir, per a Licinio de la Fuente era evident que la totalitat dels ciutadans no compartien un únic ideari polític, però era amb aquesta ficció com es pretendria organitzar la participació política.

Les associacions polítiques

La Llei orgànica del Movimiento, aprovada el juny de 1967, havia fixat que era funció d'aquest, i en concret del Consejo Nacional, assegurar la participació «responsable» dels espanyols en la vida pública, «*procurando que la pluralidad de opciones se encauce y desarrolle al servicio de la unidad nacional y del bien común*». ³⁵ D'acord amb aquesta formulació, l'Estatut orgànic del Movimiento de desembre de 1968 va dedicar una part important del text a la «participació política dels espanyols», i va establir que podrien formar-se associacions dins el Movimiento «*con el fin de contribuir a la formulación de la opinión pública sobre la base común de los Principios del Movimiento*». ³⁶ Mesos després, el Consejo Nacional va aprovar unes bases de l'associacionisme, també conegudes com Estatut Solís, que reconeixien als espanyols el dret a constituir associacions «*para el desarrollo de la participación familiar en la vida pública y promoción y defensa de la familia española*». Aquestes associacions contribuirien a promoure, expressat en la peculiar i feixuga retòrica franquista, el «*legítimo contraste de pareceres con plena garantía de la libertad de la persona, en orden a la posibi-*

34. Text citat per J. FERRANDO BADÍA, *El régimen de Franco. Un enfoque político-jurídico*, Madrid, Tecnos, 1984, 217.

35. *Ley Orgánica del Movimiento y de su Consejo Nacional*, 28 de juny de 1967, article 2.

36. *Estatuto Orgánico del Movimiento*, 20 de desembre de 1968, article 15.

*lidad de un análisis crítico de las soluciones concretas de gobierno y la formalización ordenada de medidas y programas que se orienten al servicio de la comunidad nacional.*³⁷

Tot i que les Bases van ser aprovades per unanimitat, diversos consellers van manifestar les seves inquietuds amb relació a l'associacionisme que s'estava impulsant des de la Secretaria General del Movimiento, dirigida por José Solís Ruiz. Raimundo Fernández Cuesta va manifestar obertament la seva preocupació per aquest associacionisme polític perquè podia derivar en un «partidisme polític», i amb aquest «vindria el caos». Per tranquilitzar a tots aquells que compartien aquesta preocupació, Cruz Martínez Esteruelas, membre de la ponència que havia elaborat les Bases i futur ministre del Pla de Desenvolupament en el Govern presidit per Carrero Blanco i d'Educació en el Govern de Carlos Arias Navarro, va remarcar que el primer requisit per a l'existència d'aquestes associacions era que encarnessin una ideologia política d'acord amb els Principios Fundamentales, «*porque no hay más ideología que la señalada en la promulgación de mayo de 1958.*»³⁸ Tanmateix, aquesta primera temptativa associacionista va quedar paralitzada amb el canvi de Govern d'octubre de 1969: Carrero Blanco desconfiava de les associacions i del protagonisme del Movimiento i Franco rebutjava qualsevol iniciativa que comportés un mínim perill de desnaturalització del règim.

El ple del Consejo Nacional celebrat el 15 de desembre de 1969 va materialitzar aquesta paralització, que va ser contestada per alguns consellers i, particularment, per Manuel Fraga Iribarne, apartat del Ministeri d'Informació i Turisme dos mesos abans. En una intevenció de notable duresa, amb un punt d'amargor i reivindicant la seva actuació en els anys anteriors, Fraga va dir: «*Hablemos claro: los hombres que nos hemos batido por la representación familiar, por la libertad de las ideas y de su expresión, los que hemos presentado al país la Ley Orgánica como una etapa decisiva en la institucionalización y la apertura (no a la siniestra, sino al futuro) tenemos que dejar constancia que no hemos intentado engañar a nadie.*» Per Fraga, el país disposava de grans oportunitats, però calia consolidar-les i es preguntava «*¿cómo vamos a enfrentarnos con los nuevos problemas y las nuevas soluciones? ¿Cómo podrá hacerlo sola la Administración, privándose de la iniciativa permanente, manteniendo pasiva a la ciudadanía? ¿Cómo vamos a lograr la formación del espíritu público y mantener alerta y cooperadora a la sociedad cuando hagan falta su energía o su sacrificio?. ¿Cómo encontraremos a los hombres nuevos, a los programas creadores, a las ideas vitales?*».³⁹ Aquestes preguntes mostraven que per a un sector del personal polític

37. *Bases del Régimen Jurídico Asociativo del Movimiento Nacional*, 3 de juliol de 1969.

38. Textos citats per FERRANDO BADÍA, *El régimen de Franco...*, 168-169.

39. Discurs de Manuel Fraga Iribarne en el Ple del Consejo Nacional del Movimiento, *Arriba*, 16 de desembre de 1969; AGA, CNM, Presidencia, *Libro de Sesiones del Consejo Nacional del Movimiento*, lib. 940.

franquista era temerari instal·lar-se en l'immobilisme polític en una societat immersa en grans canvis socioeconòmics i culturals.

El nou secretari general del Movimiento, Torcuato Fernández Miranda, va comprometre's a presentar un nou projecte de regulació de l'associacionisme. I, en efecte, el maig de 1970 va presentar un projecte de creació d'associacions, ara denominades d'«acció política», que es fonamentarien en el «plurimorfisme» del Movimiento Nacional, i que no diferien substancialment de les associacions contemplades en l'Estatut Solís. Tanmateix la qüestió no va avançar en els mesos següents i el desembre de 1970 continuava pendent.

En el seu informe al Ple de febrer de 1971 dedicat a la «crisi de desembre», la Comissió Permanent del Consejo va introduir el tema de les associacions. La canalització de les aspiracions populars i l'efectivitat del «*contraste de pareceres*» reclamaven, deia, no retardar la implantació d'un sistema associatiu que era considerat la fórmula adequada per fer possible la «participació popular» en les institucions i així dotar-les d'una major legitimitat. Les associacions eren descrites com el mitjà més apropiat per disposar d'un camí igualment distant del règim de partit únic —condemnat en el món occidental— i dels de «pluralisme partidista» —rebutjats frontalment pel franquisme—, per a la mobilització de l'opinió i per «*la contribución de ésta al planteamiento de soluciones para los problemas públicos y de crítica razonable a la acción de gobierno*». El marc institucional del règim, la representació bàsica a través de la trilogia família-municipi-sindicat, i l'«adequada ordenació de les associacions» seria una garantia per a què aquestes no derivessin cap als «defectes» del «partidisme històric» espanyol. En definitiva, les associacions polítiques havien de portar a una creixent incorporació activa dels espanyols en el sistema polític, sense les «*divisiones y los antagonismos generados por los partidos*». El document de la Comissió Permanent afirmava també que l'acció antifranquista no havia de portar a la «*paralización del desarrollo político de la nación, como si nos encontrásemos en el caso de un Estado asediado por la hostilidad de un pueblo*», ja que, contràriament, «*la adhesión de ese pueblo a sus instituciones, bien demostrada, garantiza la existencia de óptimos supuestos para aquel desarrollo*».⁴⁰

Certament, el règim no es trobava «assetjat» per l'hostilitat popular, però la contundència de l'afirmació sobre l'adhesió popular planteja el dubte sobre si es tractava simplement de retòrica autoafirmadora que a més a més pretenia eliminar resistències dels més immobilitistes o, per contra, la percepció de la realitat que expressava era extremadament distorsionada i alhora contradictòria, ja que s'apreciava simultàniament una important contestació al règim i, al mateix temps, s'afirmava que aquest gaudia de l'adhesió plena de la població. Probablement la consideració que la «majoria silenciosa» no era hostil estava en la base de les valoracions més optimistes o més voluntaristes sobre les actituds respecte al

40. AGA, Presidència, CNM, *Informe del orden del día*, c. 99, 13.

règim, necessàries d'altra banda per a la major part del personal polític per defensar les seves posicions i justificar llurs trajectòries.

El debat en el Ple del Consejo Nacional va fer aparèixer novament tots els temors i resistències sobre la creïció d'associacions, així com totes les prevençions contra els perills de desnaturalització del franquisme. Diego Salas Pombo va dir respecte a les associacions que ningú les havia reclamades en la «manifestació de desembre» i que no hi havia cap interès popular per elles. Jesús Suevos, per la seva banda, va manifestar que les concepcions de «*nuestra democracia orgánica tienen por lo menos tantas posibilidades hacia el futuro como la democracia liberal*» i que eren molts, dins i fora del Consejo Nacional, aquells que miraven amb recel l'associacionisme, perquè rebutjaven els «separatismes» regionals, els «separatismes» socials que dividien les classes, i el «separatismes» dels partits polítics «*que dividen a los hombres hasta en la misma familia*». En aquest mateix sentit, Raimundo Fernández Cuesta va expressar el temor que la creïció d'associacions significués un primer pas en la desnaturalització del règim, perquè les associacions «*que defienden ideologías políticas terminarán en partidos, cualquiera que sea el nombre que se les dé*». Per a l'exsecretari general del Movimiento, les associacions només podrien defensar «*matices, puntos de vista sobre temas concretos de la vida nacional*», però si estaven dins del Movimiento i conforme als seus Principis mai podrien tenir ideologia pròpia, «*pues iría contra esos Principios o serían una repetición innecesaria de los mismos*». En resum, amb notable claredat, Fernández Cuesta apuntava que les associacions o bé derivarien en partits polítics i això significaria el principi de la fi del règim o bé serien inútils. Per a l'ultrafranquista i conseller designat per Franco Blas Piñar, les associacions no podrien ser diferenciades dels partits polítics, de manera que la seva posició era de rebuig absolut.⁴¹

Molts altres consellers, però, van mostrar-se a favor de l'associacionisme polític, conscients de la necessitat de crear canals de participació davant la creixent feblesa del règim per la falta de legitimitat democràtica. Per a Rafael Cabello de Alba, expresident de la Diputació de Córdoba i futur ministre d'Hisenda en el govern de Carlos Arias, les associacions eren necessàries com a mitjà de participació política del poble, i per a Fernando Herrero Tejedor, conseller designat pel Caudillo, exvicesecretari general, i futur efímer secretari general del Movimiento també en el Govern Arias, les associacions serien un mitjà de participació dels espanyols i un «*cauce eficaz de su actuación dentro de nuestra propia doctrina*», naturalment amb totes les cauteles i amb la garantia «*de sometimiento a los Principios Fundamentales del Movimiento*». En sentit similar va manifestar-se Francisco Labadie Ortermín i molts altres consellers, com Gonzalo Botija, José Luis Zamanillo i Manuel Fraga.⁴²

41. AGA, Presidència, CNM, *Sesión Plenaria del Consejo Nacional del Movimiento (Febrero de 1971)*, c. 9929.

42. AGA, Presidència, CNM, *Sesión Plenaria...*

Però la qüestió de l'associacionisme va continuar aparcada, tot i que va estar permanentment present en l'agenda política del règim. Finalment, el desembre de 1974 va aprovar-se un decret-llei establint un estatut regulador del dret d'associació política dins el Movimiento Nacional, qualificat pel seu caràcter restrictiu com l'estatut dels antiassociacionistes.⁴³

Consideració final

Com hem vist en les pàgines anteriors, la mobilització antifrancuista arran del consell de guerra de Burgos va provocar una notable convulsió en les institucions del règim. Per als consellers nacionals del Movimiento, com per als membres del Govern i el seu vicepresident, Carrero Blanco, el franquisme es trobava davant una nova i particularment intensa ofensiva del seus enemics de sempre, de l'Anti-Espanya, formada per rojos, separatistes i liberals, ara acompanyats també per cristians «progressistes», amb la col·laboració dels companys de viatge exteriors. D'altra banda, les mobilitzacions antifrancuistes de desembre eren vistes com la culminació d'un procés de contestació al règim, d'ascens de la *subversió*, que s'havia instal·lat, principalment, a les universitats, a grans empreses industrials, i a determinats col·legis professionals, alimentada per la flexibilització de la política informativa i per la major difusió d'opinions crítiques sobre la realitat política i social espanyola. Tanmateix, les protestes de desembre no van tenir un caràcter generalitzat i massiu, com podria deduir-se de l'alarma que la situació va provocar en determinats sectors del personal polític franquista, fet que algunes veus s'encarregarien de subratllar amb ànim tranquil·litzador.

Però el franquisme tenia un greu problema, que s'havia anat agreujant al llarg de la dècada dels anys seixanta, i que consistia en la seva dificultat per coexistir amb la conflictivitat social i amb l'oposició política. El règim no admetia ni, per tant, contemplava en la seva legalitat el conflicte social, de manera que quan aquest apareixia comportava inevitablement la transgressió de les normes i, en última instància, el qüestionament del règim i de les seves institucions. D'altra banda, el franquisme era incompatible amb qualsevol forma d'oposició política, de manera que l'actuació opositora i fins i tot la seva simple existència constituïa un desafiament al règim que aquest no podia tolerar. El concepte franquista d'ordre públic, alhora identificat amb la «pau», presentada com un dels principals actius del règim, comportava la repressió radical de qualsevol expressió de conflictivitat social i d'oposició política en els espais públics. No calia, doncs, que es produís una conflictivitat social o política molt intensa o generalitzada perquè el franquisme es considerés agredit i desafiat, perquè qualsevol transgressió de la legalitat dictatorial era així interpretada. A més a més,

43. *Decreto-ley del Estatuto Jurídico del Derecho de Asociación Política*, 21 de desembre de 1974.

sempre estava present en l'ànim dels dirigents franquistes el temor a una extensió dels conflictes o de les accions oposidores que pogués arribar a amenaçar directament el règim si no eren severament reprimides totes les manifestacions de dissentiment. En conseqüència, el propi franquisme s'havia imposat un marge de maniobra extremadament limitat que contribuiria a generar un problema polític cada vegada més intens i amb efectes més perturbadors per a l'estabilitat de la dictadura. Si al 1970, com afirmava el conseller Labadie Otermín, els enemics del règim li havien perdut definitivament la por i estaven disposats a «assaltar-lo i destruir-lo», el panorama es presentava realment greu i calia una política durament defensiva que, tanmateix, tenia efectes no desitjats, especialment en les relacions exteriors.

La «crisi de desembre» va facilitar també l'expressió del malestar d'un ampli sector del personal polític franquista respecte a l'actuació i, de manera menys explícita, a la composició del govern constituït l'octubre de 1969. Però aquest malestar anava més enllà d'aquella data i identificava bona part dels problemes polítics del règim amb la pèrdua de bel·ligerància ideològica, amb la denunciada «desideologització», amb el «neutralisme ideològic» que provoca el «desarmament intel·lectual», tal com afirmava un dels documents presentats al ple extraordinari del Consejo Nacional celebrat el febrer de 1971. En efecte, per als falangistes i més extensament per als membres de les organitzacions del Movimiento la primàcia d'un discurs tecnocràtic en la política del règim comportava el debilitament d'un discurs i d'una acció mobilitzadora «addicta» que deixava un buit polític que era omplert ràpidament per la propaganda i per l'acció «desafecta». D'altra banda, tot i que amb posicions diferenciades dels nostàlgics dels anys inicials de la dictadura, els que consideraven necessari un cert «desenvolupament polític» compartien el malestar davant d'un govern que consideraven instal·lat en un immobilisme que no feia altra cosa que allunyar més a la societat del règim. Uns i altres consideraven que el Consejo Nacional i, en general, les organitzacions del Movimiento havien de jugar un paper més important en la vida política del país.

La «crisi de desembre» va posar finalment de manifest un problema essencial del règim franquista en iniciar-se la dècada dels anys setenta: la falta de legitimitat democràtica. Aquesta afirmació pot sorprendre perquè, certament, no era una característica nova del franquisme, però mai com ara havia tingut el caràcter de greu problema polític que, a més a més, constituïa una amenaça directa per al futur. La convocatòria de manifestacions «addictes» el mes de desembre i la seva valoració posterior com una acció decisiva en la resolució de la «crisi» mostren molt clarament fins a quin punt eren febles les institucions del règim. En una situació crítica, però ni molt menys desesperada, el franquisme havia necessitat mostrar el seus suports al carrer perquè els pronunciaments institucionals no tenien cap valor donada la seva nul·la representativitat. Aquest problema essencial va emergir també amb particular força, tot i que no expressat obertament, en els debats del Consejo Nacional. De fet, tret d'una minoria radicalment immobiliària, amb la qual coincidí, però, el propi Franco, la major part del personal polític franquista considerava no ja convenient sinó fins i tot imprescindible l'adopció d'una

política mínimament reformista que fes possible una major participació política i que, d'aquesta manera, dotés de major legitimitat les institucions del règim.

Així, Raimundo Fernández Cuesta propugnava donar a les institucions l'«autenticitat» que òbviament no tenien, per a què complissin les funcions d'una «autèntica representativitat». Per a bona part del personal polític, en canvi, la millor via per enfortir les institucions, per dotar-les d'un caràcter representatiu que aportés la legitimitat democràtica que el règim necessitava de cara a l'interior del país, però també a l'exterior, consistia en el reconeixement del pluralisme de la societat espanyola i la regulació de la seva expressió mitjançant unes associacions polítiques en el marc del Movimiento. Aquest objectiu era, però, inassolible: com podia canalitzar-se el pluralisme de la societat espanyola dels anys setenta en el marc dels Principios Fundamentales del Movimiento Nacional i de les seves organitzacions? Com a màxim això podia comportar un reconeixement de tendències organitzades dins l'antic partit únic, però poca cosa més. Tanmateix, a curt termini la implantació d'aquest peculiar associacionisme polític va continuar paralitzada donades les resistències internes a qualsevol passa que comportés el perill de l'inici de la desnaturalització del franquisme.

El debat del Consejo Nacional del Movimiento va mostrar també que tot i la contundent defensa del règim que feia tot el seu personal polític, els dubtes sobre el seu futur s'estaven estenent i s'expressaven obertament a «porta tançada». Com hem vist en les pàgines anteriors, en el ple extraordinari van fer-se afirmacions molt reveladores: que el problema del règim era fonamentalment de fe «*en una fórmula política original*»; que «*en el subconsciente de muchos está el convencimiento de que es inevitable que a la desaparición de Franco, desaparecerá el Régimen, que sus vidas van unidas*»; o que per a molts dins les files del propi règim la democràcia liberal era la «normalitat» política, «*a la que más tarde o más temprano tienen que volver todas las actuaciones políticas de nuestro tiempo y que todos los otros regímenes son excepcionales y, por consiguiente, interinos*».

El franquisme havia contribuït, tot i que involuntariament, a aquesta percepció. Des de 1945, quan la derrota del feixisme va convertir el règim espanyol en un règim supervivent i les anteriors proclames totalitàries van esborrar-se, va presentar-se com una democràcia «orgànica», però democràcia a la fi, que a més a més va anar incorporant al seu llenguatge conceptes aliens als seus orígens ideològics i polítics —llibertats, Constitució, Estat de dret— que fins i tot acabarien contribuint a generar confusió al si de les institucions franquistes.

La imatge de l'interior del règim l'any 1970 és clarament d'esgotament, tot i que això no pot fer oblidar que conservava una imponent capacitat coercitiva. Com no pot oblidar-se tampoc que aquest esgotament estava provocat, i no pas en poca mesura, per una conflictivitat social i política que el règim no podia eradicar i que li comportava una profundíssima erosió, i que, paral·lelament, li feia més necessària una impossible legitimació democràtica, font, d'altra banda, d'importants divergències internes. En els cinc anys següents l'esgotament del franquisme es convertiria en irreversible.

